

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Партії у взаємодії одна з одною та іншими інститутами утворюють партійну систему, під якою розуміється відображення співвідношення і розміщення сил діючих у країні партій. Партійна система фіксує ступінь впливу партій на прийняття рішень і характер їхньої участі в державному управлінні. В демократичному диференційованому суспільстві, якому властиві різноманітні соціальні, політичні інтереси, існують кілька політичних партій, а це, в свою чергу, означає існування партійних систем як складової частини політичної системи держави.

У політологічній теорії використовуються різноманітні концептуальні та теоретичні засоби до визначення партійної системи. Деякі вчені під партійною системою розуміють сукупність політичних партій, які існують у країні, незалежно від форм діяльності та ступеня інституціалізації згідно з чинним законодавством, або сукупність політичних сил, представлених у парламенті, або таких, які прагнуть до представництва у ньому¹. Інша група дослідників схиляється до думки, що партійна система це право партій на формування власної системи управління, а також сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, що виявляються у спільній боротьбі або суперництві за владу у суспільстві².

Наведені вище визначення партійної системи є дещо неповними, оскільки вони називають лише певні компоненти партійної системи. На нашу думку, більш точно визначає це поняття В. Коломейцев. Партійна система, зауважує він, – це сукупність політичних партій, відносин між ними, між партіями і державою, їх характер, умови прихильності, погляди на базові цінності політичної культури суспільства та ступінь узгодженості у цих поглядах, що реалізовані у прийнятих ними ідеологічних доктринах та формах і методах практичної політичної діяльності³.

За визначенням В. Якушик, партійна система – це частина (підсистема) політичної системи, яка, в свою чергу у своєму широком-

му розумінні є певною єдністю існуючих у суспільстві політичних інститутів, політичних норм, політичної свідомості (ідеології та психології), політичних відносин (режиму функціонування, зв'язків політичних інститутів між собою та з зовнішнім середовищем політичної системи), а у вузькому, суто інституційному розумінні – система політичних інститутів, що беруть участь у здійсненні політичної влади⁴.

А. Білоус зауважує, що “партійна система – це сукупність політичних партій, пов’язаних з іншими елементами політичної системи держави та між собою певними упорядкованими відносинами⁵. Е. Вятр розглядає партійну систему як сукупність відносин між легально діючими політичними партіями. Ці відносини виявляються в суперництві або в боротьбі за владу⁶. Ж. Кермонн під партійною системою підрозуміває політичну конфігурацію, яка складається із сукупності незалежних елементів і зумовлена кількістю і параметрами існуючих у ній партій⁷. І. Музика⁸, Г. Голосов⁹, А. Кочетков¹⁰ під партійною системою розуміють особливості політичної системи суспільства в конкретній країні або ж сукупність усіх політичних партій (легальних і нелегальних), що існують у суспільстві, або механізм взаємодії чи суперництва політичних організацій у боротьбі за владу і її здійснення.

О. Науменко наполягає на з’ясуванні суті поняття *партійна система* і вимагає використання як інституційного, так і функціонального підходів, а також співставлення різних точок зору. Слід вказати на наявність специфічних ознак партійної системи. По-перше, це існування політичних партій (в окремих випадках – однієї), оскільки саме вони здійснюють вагомий вплив на реалізацію політичної влади у державі. По-друге, це наявність певним чином впорядкованих на нормативно організованій основі відносин між політичними партіями, зв’язків між ними у боротьбі за владу і контроль за діяльністю владних структур. По-третє, це існування взаємин між політичними партіями та іншими інститутами політичної системи суспільства: встановлення контактів із установами держави, суспільними об’єднаннями та електоратом. Ці ознаки і визначають певну партійну форму існування державної влади. Таким чином, партійна система являє собою організований за участю партій спосіб

реалізації політичної влади, і є важливим структурним елементом політичної системи суспільства¹¹.

Г. Каак¹² визначає партійну систему як сукупність політичних сил, які представлені у парламенті чи принаймні домагаються представництва у ньому згідно з їх кількістю, градацією їх розмірів, структурою і політичними взаєминами. Вважаємо, що у цьому визначенні варто звернути увагу на три моменти: 1) складовими частинами партійної системи визнаються не безпосередньо партії, а щось більш загальне – політичні сили; 2) на умови визнання тієї чи іншої політичної сили ланкою партійної системи (наявність у ній своїх депутатів у парламенті чи хоча б їхнє висування на виборах); 3) параметри, за допомогою яких один вид партійної системи відокремлюється від іншого (кількість партій, градація партій за їх розмірами, структура партій, відносини партій між собою).

Дж. Сарторі заявляє, що партійна система виникає за наявності більш ніж однієї партії. Можна співвідносити єдину партію з державою і обговорювати феномен *партійно-державної системи*, включаючи в це обговорення і властивості партії, проте, точно кажучи, однопартійних систем не існує¹³.

Е. Лейн і С. Ерссон визначають партійну систему як “сукупність політичних партій, які діють в країні на основі відповідної організаційної моделі, котру характеризують властивості партійної системи”¹⁴. Під впливом виборів та політичного відбору певною мірою коригується і категорія *партійна система*, яка може з’ясуватися у *вужькому* та *широкому* контексті. За вимірами *вужького* контексту з’ясовується причетність певної кількості політичних партій до здійснення державної влади, першочергово, до функціонування парламентської більшості та до формування уряду й контролю за його діяльністю (як правлячі партії чи ті, що постійно виборюють таке право)¹⁵. Більш складним слід вважати трактування у *широкому* контексті, за яким партійна система визначається як сукупність політичних партій, що характеризується певною внутрішньою структурою, логікою розвитку й місцем у політичній системі суспільства¹⁶. У такому розрізі партійна система розглядається як політичний інститут, який характеризує політичну організацію суспільства й сам характеризується, з одного боку, відносинами

між партіями і державою, а з іншого – взаємовідносинами партій з іншими елементами політичної системи суспільства й окремими громадянами¹⁷. Ю. Древаль зауважує, що в руслі *широкого* контексту слід розглядати й відносно нову політологічну категорію, так звану *перцептивну партійну систему*. За допомогою прикметника *перцептивна* (perception – сприйняття, англ.) акцентується увага на проблемі сприйняття політичних партій з боку громадян, електорату. А тому політичні вибори є головним інструментом визначення *перцептивної* партійної системи¹⁸.

Партійна система, ступінь її розвиненості й ефективності в політичному процесі має велике значення для функціонування демократії. За допомогою партій формується громадянське суспільство, а держава знаходить легітимність у суспільній думці. Партійна система держави – відображення співвідношення і розміщення суспільних і політичних сил, що діють у країні. Більш складну класифікацію розробили Дж. Ла Паломбара і М. Вейнер, запропонувавши виділити два головних типи партійних систем: конкурентні і неконкурентні. Як критерій розрізнення партійних систем вони розглядають ступінь конкурентності партій у боротьбі за владу. Конкурентні партійні системи в залежності від ступеня конкуренції поділяються на багатопартійні, двопартійні, багатопартійні з однією пануючою партією¹⁹.

К. фон Бойме свою концепцію будує виходячи з кількості представлених у парламенті партій і їхніх відносин між собою під час формування уряду. До першого типу він відносить двопартійні системи, хоча зауважує, що значною мірою вони являють собою абстракцію.

Так само він говорить про те, що “тип поляризованого плюралізму навряд чи можна чітко відокремити від поміркованого плюралізму”. Поміркований плюралізм поділяється на три підтипи у зв’язку з тим, що в одних країнах при владі чергуються *флангові* партії по можливості без коаліції, в інших одна з партій, що чергуються, має тривалого партнера по коаліції, у третіх створюються коаліції партій *середини* чи *великі* коаліції. Четвертим типом партійної системи К. фон Бойме називає систему *гегемоніальної партії в поляризованому плюралізмі*, за якої одна домінуюча партія, “як правило, фор-

мує уряд і може бути відсторонена від влади лише коаліцією усіх чи більшості інших партій”²⁰.

М. Дюверже інакше визначає поняття партійної системи: “У кожній країні протягом більш-менш тривалого періоду кількість партій, їхня внутрішня структура, їхня ідеологія, їхні відносні розміри, їхні альянси, їхні типи опозиції досягають визначеної стабільності. Цей стабільний ансамбль і утворює систему партій”²¹. Він розділяє партійні системи на двопартійні (біпартизм) і багатопартійні (мультипартизм) (так звана номерна класифікація). Такий розподіл вчений обґрунтовує тим, що “при біпартизмі однієї партії забезпечується абсолютна більшість голосів виборців і парламентських місць, створюється однорідна і стабільна парламентська більшість. При мультипартизмі абсолютна більшість місць в однієї партії є винятком, необхідні коаліції, що підтримують різномірні і нестабільні уряди”²². М. Дюверже не виділяє системи однієї домінуючої партії, але розрізняє два варіанти багатопартійної системи – систему близьку до біпартизму, і систему з біполяризацією (тобто наявністю усередині багатопартійної системи двох великих альянсів партій).

Великою заслугою М. Дюверже є сформульовані *три соціологічні закони*, які показують взаємозв'язок партійної і виборчої системи: 1) пропорційна система виборів веде до партійної системи з численними партіями, що володіють досить твердою внутрішньою структурою і є незалежними одна від одної; 2) мажоритарна система голосування в два тури зумовлює появу партійної системи, що складається з декількох партій, що займають гнучкі позиції і прагнуть до взаємних контактів та компромісів; 3) мажоритарна система голосування в один тур неминуче породжує партійну систему, яка характеризується суперництвом двох партій²³.

Отже, узагальнюючи думки науковців, можемо сказати, що партійна система – це політичний простір, який складається з політичних партій та упорядкованої певним чином сукупності відносин між собою та іншими елементами політичної системи суспільства. Партійну систему можна коротко визначити як систему відносин суперництва та співробітництва між існуючими у конкретному суспільстві політичними партіями (іноді деякі дослідники вважають, що між легально діючими партіями).

Фундаментальною типологією партійних систем є типологія Дж. Сарторі. Вчений звертає увагу на те, що крім електоральної сили (*сили в голосах*) партії, необхідно враховувати її парламентську силу (*силу в місцях*) і *урядовий* (коаліційний) *потенціал* партії. Необхідно враховувати також релевантність партії, що “є функцією не тільки відносного розподілу впливу, але і цінності її позиції, тобто її розташування уздовж виміру ліворуч – праворуч”²⁴. Усі ці роздуми приводять Дж. Сарторі до висновку, що головним параметром при класифікації партійних систем варто вважати взаємини партій. У своїй фундаментальній праці “Політичні партії”²⁵ сучасний італійський політолог Дж. Сарторі, застосовуючи кількісний критерій, пропонує сім основних типів партійних систем: однопартійна система (тоталітарна, авторитарна, догматична) Куба, КНДР; гегемоністська система (колишні комуністичні режими Східної Європи); система домінуючої партії (Мексика, Японія); двопартійна система (Великобританія, США, Австралія, Нова Зеландія); система поміркованого плюралізму (ФРН, Австрія, Франція, Болгарія); система поляризованого плюралізму (Італія, Латвія, Словаччина) й атомізована система (Польща, Туркменістан, Узбекистан).

Партійну систему з єдиною партією, якій належить монополія на владу, можна вважати класичним зразком однопартійності²⁶. У такій системі вища політична влада здійснюється лідерами партії, тобто партія перетворюється в керівну силу держави, і всі державні органи строго підкоряються її рішенням. Зростаючись з державою, партія стає багатofункціональною. Її структура будується у вигляді піраміди: зверху йде пропаганда, а знизу нагору – інформація. Монополізуючи політичну діяльність, вона починає контролювати усі види активності в суспільстві. Створення інших партій забороняється законом. Основні політичні рішення в країні приймаються вищими партійними керівниками, а державним діячам часто надається лише виконавська роль. Однак досвід показує, що за всіх режимів однопартійна система зазвичай виявляється хитливою і в остаточному підсумку приходиться до труднощів а то і до кризи, що супроводжуються ідейними і моральними потрясіннями.

Система з партією, що здійснює гегемонію, може діяти в суспільстві, де формально функціонує кілька партій, але реальна по-

літична влада належить одній, що виступає стосовно інших партій на правах *старшого брата* і має безконтрольну монополію на владу. Цей тип партійної системи інколи характеризують як неполяризовану багатопартійну систему або як фасадну багатопартійність. Можливість зміни влади за такої системи майже дорівнює нулю, тобто гегемоністська партія завжди залишається правлячою²⁷.

У системі з домінуючою партією діє кілька політичних партій, але, незважаючи на юридично закріплені можливості, при владі протягом тривалого періоду знаходиться одна партія. Ця система дуже чутлива до змін у поведінці електорату. Переміщення виборчої підтримки і коливання парламентської рівноваги може означати кінець ери переддомінації²⁸.

Під двопартійною системою підрозумівається система з двома великими партіями, кожна з яких має шанс завоювати на виборах більшість місць у законодавчих зборах чи більшість голосів виборців на виборах виконавчої гілки влади. Для прикладу можна назвати партійну систему Австрії (1966 – 1983 рр.), коли при владі знаходилися лівоцентристська СПА і правоцентристська АНП. При біпартизмі змагаються дві майже однакові (гомогенні) партії. Зрозуміло, кожна з них має свій погляд на владу і на суспільний розвиток, але вони сходяться в головному – кожна сподівається управляти самостійно, не порушуючи раз і назавжди заведений порядок. Біпартизм сприяє *керованості* держави і політичному реалізму, знімаючи наліт демагогії з політики, тому що є джерелом визначеної суспільної злагоди. Він за своєю природою відрізняється від багатопартійності, що змушує будь-яку партію, яка приходить до влади, правити разом з іншими, дозволяючи тим самим приписувати іншим власні помилки²⁹.

Головною ознакою обмеженого, чи поміркованого плюралізму є орієнтованість усіх функціонуючих у суспільстві партій на участь в уряді, на можливість участі в коаліційному кабінеті. В умовах поміркованого плюралізму ідеологічні розходження між партіями невеликі, що є характерним для партійної системи Австрії сучасного періоду (1983 р. – поч. XXI ст.). Дж. Сарторі вважає, що система поміркованого плюралізму найдосконаліша, оскільки в ній відсутні антисистемні партії і двосторонні опозиції, всі партії орієнтовані

на участь в уряді, можлива їх участь в коаліційних кабінетах³⁰. У результаті система набуває схильності до адаптації і консенсусного стилю здійснення політики³¹.

Система крайнього (поляризованого) плюралізму включає антисистемні партії, тобто партії, що виступають проти існуючої суспільно-економічної і політичної системи. Вони дотримуються полярно розрізнених ідеологій. Інша ознака поляризованого плюралізму – наявність двосторонньої опозиції, яка характеризується тим, що розташовується по обидва боки від уряду – ліворуч і праворуч. Ці дві опозиції взаємно виключають одна одну і, більш того, перебувають у стані перманентного конфлікту. Третя ознака такої багатопартійності полягає в тому, що система поляризованого плюралізму характеризується центральним положенням однієї чи групи партій. Невід'ємними ознаками поляризованого плюралізму є також перевага відцентрових тенденцій над доцентровими, а як наслідок – послаблення центру. Ще одна ознака – наявність безвідповідальних опозицій. При поляризованому плюралізмі доступ до формування уряду обмежений. Він можливий для партій центру, включаючи партії лівого чи правого центру. Крайні партії, тобто партії, що виступають проти існуючої системи, виключаються з участі в уряді. Нарешті, поляризованому плюралізму характерне прагнення політичних партій перевершити один одного в роздачі *праворуч і ліворуч* обіцянок без особливої відповідальності за їхнє виконання. Стабільність та ефективність функціонування системи поляризованого плюралізму прямо пропорційні поточній стабільності, міцності коаліції центристських сил³².

Наступний різновид багатопартійності – атомізована партійна система. У ній уже немає необхідності підраховувати точну кількість партій. Досягається межа, за якою уже не важливо, скільки партій діє в державі. Тобто, це такий тип партійних систем, який характеризується наявністю величезної кількості політичних партій, але їхня роль у політичному житті держави незначна. Цей тип партійних систем характерний для держав, у яких відбувається становлення багатопартійності³³.

Щодо підходів до вивчення партійних систем, то в політології застосовують кліважний, інституціональний. “Кліваж є довготрива-

лим структурним конфліктом, що призводить до утворення позицій, які охоплюються конкурентними політичними організаціями³⁴. Важливу роль у розвитку кліважного підходу зіграли дослідження С. Ліпсета і С. Роккана, які вважали, що розходження між соціальними групами забезпечують потенційну основу для політичних конфліктів, створюючи одночасно проблемний простір політики і соціальну базу партій. С. Ліпсет і С. Роккан виділили чотири типи конфліктів, що зробили особливо серйозний вплив на пізнішу електоральну політику: між центром і периферією, державою і церквою, містом і селом, власниками і робітниками³⁵. Кожний з цих конфліктів створює розкол у суспільстві, що визначає структурування підтримки партій і кандидатів.

Найбільш поширений тип розколу, як показали пізніші дослідження, – соціальна диференціація на робітничий клас і буржуазію. Однак у тих випадках, коли суспільство поділене за релігійною чи етнічною ознаками, домінуючими стають конфесійні й етнічні фактори.

Отже, проаналізувавши основні теоретичні та методологічні підходи, які використовуються різними зарубіжними та вітчизняними вченими щодо соціально-політичної природи та проблем класифікації й функціонування партійних систем, слід зауважити, що на даний момент не існує єдиних підходів до визначення політичних партій і партійних систем.

¹ Евдокимов В. Партии в политической системе буржуазного общества. – Свердловск, 1990. – С.93.

² Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии // Диалог. – 1990. – № 5. – С. 21.

³ Коломейцев В. Партии в зеркале западной политологии // Государство и право. – 1995. – № 10. – С. 183.

⁴ Політичні партії України / За ред. В.М. Якушика. – К.: Кобза, 1996. – С.10.

⁵ Білоус А. О. Політико-правові системи: світ і Україна. – К.: АМУПП, 2000. – С.26.

⁶ Вятр Е. Социология политических отношений / Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1979. – С.43.

⁷ Кермонн Ж. Западные политические режимы. – Париж: Сей, 1986. – С.140.

⁸ Музика І. Конституційно-правовий статус політичних партій в Україні. – К, 1998. – 32 с.

⁹ Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации // Полис. – 1998. – № 1. – С. 113.

¹⁰ Кочетков А. Политические партии и партийные системы // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. – 1998. – № 6. – С. 13.

¹¹ Науменко О. Проблеми трансформації партійних систем в пострадянських країнах: партії та партійні системи // <http://www.mip.org.ua/partii.htm>. (Дата перегляду 2 грудня 2004 р.).

¹² Партийные системы. // <http://polscience.narod.ru/CLASS2.html>. (Дата перегляду 3 грудня 2004 р.).

¹³ Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 31.

¹⁴ Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій // Студії політологічного центру “Генеза”. – 1995. – № 2. – С. 74.

¹⁵ Древаль Ю. “Парламентські партії” // Грані. – 2003. – № 4 (30). – С. 129.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ LaPalombara J., Weiner M. Political Parties and Political Development. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1966. – 487 p.

²⁰ Партийные системы...

²¹ Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический Проект, 2000. – 558 с.

²² Там само.

²³ Пушкарева Г. Партии и партийные системы: концепция М. Дюверже // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9-10. – С. 111-116.

²⁴ Sartory G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. – New York: Cambridge University Press, 1976. – 257 p.

²⁵ Там само.

²⁶ Максимець Б. Політичні партії і партійні системи в суспільно-політичному процесі // Вісн. Нац. акад. держ.упр. при Президентові України. – 2004. – № 4. – С. 381.

²⁷ Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч. посібник. Львів: Тріада плюс, 2004. – С.428-429.

²⁸ Там само. – 429.

²⁹ Шмачкова Т. Мир политических партий // ПОЛИС: Полит.исслед. – 1992. – № 1/2. – С. 230.

³⁰ Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем. – С. 29.

³¹ Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – С. 430.

³² Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. – С. 33.

³³ Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – С. 431.

³⁴ Kay Lawson, Andrea Rommele, Georgi Karasimeonov. Cleavages, parties and voters / Studies from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland and Romania. – New York: Praeger Publishers, 1999. – P – 7.

³⁵ Подгорна В. Формування партійної системи в Україні // Стратегічна панорама. – 2001. – № 1-2. – С. 82.